

Coenraad van Emde Boas (1904-1981)

Coenraad van Emde Boas was een van de pioniers van de seksuologie in Nederland. Deze psychiater, door zijn zoon gekarakteriseerd als "een bijzondere, charmante, wanneer nodig zeer koelbloedige en vaak ook dappere, vrijgevege, veelzijdige maar ook veeleisende, ijdele en soms egoïstische man", was van alle markten thuis. Naast zijn beroepsmatige interesse in psychiatrie, psychologie, psychoanalyse en seksuologie, toonde hij belangstelling voor en was hij actief op uiteenlopende gebieden als literatuur, beeldende kunst, theater, film, muziek en geschiedenis. Als bibliofiel verzamelde hij een groot aantal boeken over deze onderwerpen. Zijn omvangrijke collectie, onder andere op het terrein van de pornografie en judaïsme, werd na zijn dood overgedragen aan de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam.

Van Emde Boas groeide op in liberaal joods koopmansgezin in Rotterdam en van jongs af aan ontwikkelde hij een brede wetenschappelijke en culturele belangstelling. Al tijdens zijn studie geneeskunde aan de Universiteit van Leiden ontplooidde hij vele nevenactiviteiten. In 1926 publiceerde hij een dichtbundel; hij zou zijn leven lang gedichten blijven schrijven, die hij slechts in beperkte mate aan de openbaarheid prijs gaf. Onder invloed van de Leidse hoogleraar in de psychiatrie, G. Jelgersma, kwam Van Emde Boas in aanraking met de psychoanalyse - als student al onderging hij een leeraanlyse - en raakte hij geboeid door de invloed van seksualiteit op het geestesleven. Vanuit zijn grote belesenheid en brede culturele interesse ging hij zich ook bezighouden met de raakvlakken tussen enerzijds psychopathologie, psychologie en seksualiteit en anderzijds kunst, literatuur en geschiedenis. Daartoe ondernam hij studiereizen, volgde hij colleges aan andere universiteiten en trad hij in Berlijn in contact met vooraanstaande Duitse seksuologen als Magnus Hirschfeld en Max Hodann.

Na zijn artsexamen in 1930 specialiseerde hij zich in de psychiatrie en neurologie. Twee jaar later vestigde hij zich als zenuwarts, psychoanalyticus en seksuoloog in Amsterdam. Tevens werd hij medewerker en in 1938 medisch hoofd van het in 1931 opgerichte Dr. Aletta Jacobs Huis, het Amsterdamse consultatiebureau van de Nieuw-Malthusiaanse Bond voor hulp en advies op het gebied van geboorteregeling en seksualiteit. Door zijn invloed kwam in de Nieuw-Malthusiaanse Bond, die zich inzette voor geboorteregeling, meer aandacht voor psychologische en in het bijzonder psychoanalytische inzichten op het terrein van seksualiteit. Zijn werkzaamheden - voorlichting, lezingen en publicaties - voor deze omstrede organisatie stonden een universitaire loopbaan in de weg. Zijn studie *De periodieke onvruchtbaarheid en haar betekenis voor de regeling van het kindertal*, die tussen 1934 en 1961 in een populaire bewerking tien herdrukken kreeg, werd vanwege ethische bezwaren niet geaccepteerd als academisch proefschrift; geen hoogleraar durfde zijn reputatie ermee op het spel te zetten. Wel stond Van Emde Boas in de jaren dertig aan de wieg van het medisch-seksuologisch onderwijs in Nederland door cursussen seksuologie voor medisch studenten te organiseren, ondanks tegenwerking van de medische faculteit. Na de oorlog richtten medisch studenten van de Universiteit van Amsterdam een Medisch Sexuologisch Dispuut op, waarin onder leiding van Van Emde Boas over seksuele problemen werd gesproken en hij lezingen verzorgde. Hij stond eind jaren veertig ook aan de wieg van het Nederlands Genootschap voor Medische Seksuologie. Pas vanaf het begin van de jaren zestig echter kreeg de seksuologie in het kader van de gynaecologie en verloskunde een vaste plaats in het medische curriculum. In 1970 kwam met steun van de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming de eerste bijzondere leerstoel "in de leer der menselijke betrekkingen ten aanzien van het geslachtsleven" tot stand aan de Universiteit van Amsterdam, in 1972 gevolgd door een tweede leerstoel in Leiden. Van Emde Boas, die in 1951 gepromoveerd was op *Shakespeare's sonnetten en hun verband met de travestie-double spelen*, bekleedde beide leerstoelen tot zijn dood.

Hoewel Van Emde Boas grote bekendheid kreeg als psychoanalyticus en drie opeenvolgende leeraanlyses volgde - onder anderen bij de Duitse psychoanalyticus K. Landauer, die in 1933 uitweek naar Nederland - is hij nooit toegelaten tot de (orthodoxe) Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse. Zijn activisme voor de omstrede Nieuw-Malthusiaanse Bond en na de Tweede Wereldoorlog voor de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming riepen weerstand op van de meer behoudende psychoanalytici en zijn gewoonte om zijn patiënten aan een lichamelijk onderzoek te onderwerpen viel slecht bij de orthodoxe aanhangers van Freud. Ook de door Van Emde Boas na de oorlog geïntroduceerde en gepraktiseerde groepstherapie voor echtparen, die de psychoanalyse binnen het bereik van een groter publiek bracht, ging in tegen hun beginselen. Bovendien voelde hij zich aangetrokken tot het freudomarxistische ideeëngoed volgens welke seksuele en maatschappelijke hervorming wederzijds van elkaar afhankelijk waren: eind jaren dertig nam hij deel aan een uit de SexPol-beweging voortkomende studiegroep en in de naoorlogse jaren was hij actief in een zogenaamde Sociaal-Analytische Werkgroep,

waaraan ook communisten deelnamen. Ook op andere manieren gaf hij blijk van zijn politieke engagement. Van Emde Boas, die als jood tijdens de Duitse bezetting ternauwernood aan deportatie ontkwam, vroeg na de oorlog aandacht voor het onrecht en de onverschilligheid waarmee de joden die de oorlog hadden overleefd, in Nederland werden geconfronteerd. Vanuit het oogpunt van verwerking mocht er volgens hem niet gezwegen worden over de concentratiekampen en vernietiging. Ook nam hij stelling tegen het naoorlogse zedelijkheidsoffensief door de wijdverbreide beschuldigingen dat vrouwen en jeugdigen zich in groten getale schuldig maakten aan immoreel gedrag, te bestrijden.

Een belangrijke reden dat Van Emde Boas zich niet thuis voelde in gevestigde psychiatrische en psychoanalytische kringen is dat hij seksualiteit niet louter als medisch-psychiatrische of psychologische vraagstuk beschouwde. Hij wees op het belang van de sociale en culturele factoren die van invloed waren op de beleving van seksualiteit en de problemen die mensen daarbij ondervonden. Behalve Freud en freudomarxisten als Wilhelm Reich beschouwde hij ook de socioloog Norbert Elias, wiens *Über den Prozess der Zivilisation* hij kort na het verschijnen ervan in 1939 las, als een van zijn leermeesters. Daarbij ging zijn belangstelling vooral uit naar praktijken en vormen van seksualiteit die in de Westerse christelijke beschaving getaboeïseerd waren: behalve anticonceptie ook abortus, homoseksualiteit, transseksualiteit en pornografie. Van Emde Boas was een van de eersten in Nederland die een sociaal-cultureel perspectief op homoseksualiteit verwoordde. Uitgaande van het idee dat alle mensen in wezen biseksueel zijn, vroeg hij begin jaren vijftig aandacht voor de cultureel bepaalde en met name door de joods-christelijke traditie in de hand gewerkte "vitale afkeer" van homoseksualiteit. Daarbij vergeleek hij de maatschappelijke onderdrukking van homoseksuelen met die van andere minderheden als zwarten en joden.

Vanuit zijn humanistische levensbeschouwing en een gematigd, met links-liberale idealen gemengd socialisme streefde Van Emde Boas naar seksuele hervorming en emancipatie. Concreet betekende dat een pleidooi voor decriminalisering van anticonceptie, abortus provocatus en pornografie en voor gelijkheid van hetero- en homoseksuelen. Hij speelde een vooraanstaande rol in de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming en het streven naar homoseksuele emancipatie; de Nederlandse homo-organisatie COC benoemde hem tot erelid. De seksuele vrijheid van het individu mocht volgens Van Emde Boas slechts beperkt worden waar deze ten koste ging van een ander. Desondanks omarmde hij de seksuele revolutie van de jaren zestig niet: de loskoppeling van seksualiteit en liefde ging hem te ver. "Sex for fun is funless sex", aldus Van Emde Boas. Hij was ook wars van radicalisme en geloofde in de kracht van geleidelijke en behoedzame verandering. Daartoe bouwde hij een uitgebreid netwerk op binnen de sterk ideologisch en religieus verdeelde Nederlandse samenleving en onderhield hij goede contacten met de overheid. Als lid van talloze organisaties, commissies en studiegroepen probeerde hij andersdenkenden te overtuigen. Rond 1970, toen de zedelijkheidswetgeving werd herzien en veel wettelijke belemmeringen op het gebied van geboorteregeling, homoseksualiteit en pornografie wegvielen, werd zijn hervormingsstreven voor een groot deel gerealiseerd.

Ondanks honderden publicaties op uiteenlopende gebieden heeft Van Emde Boas niet echt naam gemaakt als wetenschappelijk onderzoeker. Zijn werk is overwegend beschrijvend en interpretatief van aard. Hij had weinig affiniteit met het in zijn ogen te reductionistische behavioristische onderzoek zoals dat van Kinsey, Masters en Johnson en hun navolgers. Ook de meer inventariserende, statistische sociologische onderzoeken, zoals die in Nederland in de jaren zestig en zeventig door het Nederlands Instituut voor Sociaal Sexuologisch Onderzoek (NISSO) werden uitgevoerd, beantwoordden niet aan zijn ideaal van een geïntegreerde medische, psychologische, sociale en culturele benadering van de seksuologie. Zijn brede perspectief heeft nauwelijks navolging gekregen en Van Emde Boas heeft dan ook geen school gemaakt. Alleen in de Vlaamse seksuoloog Jos van Ussel, die geruime tijd in Nederland werkzaam was en bekendheid verwierf met zijn *Geschiedenis van het seksuele probleem* (1968), vond Van Emde Boas in de jaren zestig een gelijkgezinde. In 1985 stelde de Nederlandse Vereniging voor Seksuologie een tweejaarlijkse "Van Emde Boas-Van Ussel prijs" in voor hoogwaardig Nederlandstalig sexuologisch onderzoek. Zijn eigen grote cultuurhistorische studie, een geschiedenis van de seksualiteit en de seksuele moraal in westerse en niet-westerse culturen aan de hand van de beeldende kunst, heeft hij niet kunnen voltooien en verscheen postuum in 1985: *Geschiedenis van de seksuele normen: Oudheid, middeleeuwen, 17^e eeuw*.

Al vroeg was Van Emde Boas als seksuoloog internationaal actief. In 1932 vertegenwoordigde hij Nederland op het internationale congres van de Weltliga für Sexualreform in Brno. Na de oorlog was hij onder andere als vice-president actief in de in 1946 opgerichte International Planned Parenthood Federation, een organisatie die zich wereldwijd inzette voor seksuele voorlichting, hygiëne en geboorteregeling.

Schriften von Coenraad van Emde Boas (Auswahl)

De periodieke onvruchtbaarheid en haar betekenis voor de regeling van het kindertal. Amsterdam: L.J. Veen 1936.

Shakespeare's sonnetten en hun verband met de Travesti-Double Spelen. Amsterdam: De Wereldbibliotheek 1951.

Abortus provocatus. Den Haag: Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming 1952.

Homosexualiteit. Nederlands Gesprek Centrum. Kampen: J.H. Kok 1965.

Inleiding tot de studie van de pornografie. 's-Gravenhage: NVSH 1966.

Essays in Erotiek. Amsterdam: Polak & Van Gennep 1969.

Hoofdmomenten uit de Nederlandse medische seksuologie. P. Nijs. Hrsg. *Hoofdmomenten in de seksuologie.* Antwerpen: De Nederlandse Boekhandel 1978, S. 73-89.

Geschiedenis van de seksuele normen. Oudheid, middeleeuwen, 17^e eeuw. Antwerpen: De Nederlandse Boekhandel/Nijmegen: Dekker & Van de Vegt 1985.

Literatuur over Van Emde Boas

Bulhof, I. N.: *Freud en Nederland. De interpretatie en invloed van zijn ideeën.* Baarn: Ambo 1983.

Emde Boas, W. van.: Coen van Emde Boas: zenuwarts, seksuoloog en verzamelaar van boeken. *Catalogus van de Collectie Van Emde Boas.* Amsterdam: Universiteitsbibliotheek 2002, S. 9-17.

Nabrink, G.: *Seksuele hervorming in Nederland. Achtergronden en geschiedenis van de Nieuw-Malthusiaanse Bond (NMB) en de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming (NVSH), 1881-1971.* Nijmegen: Socialistische Uitgeverij 1978.

Steege, H. van der: Van Emde Boas en homoseksuele emancipatie. In: G. Hekma en H. Röling, red., *Het oog op de lust: 100 jaar seksuologie in Amsterdam.* Amsterdam, S. pp. 41-47.